

God vilja i det ondas tjänst

"J U MER MAN SÄG sig omkring i Hitlers kök, desto starkare kände man sin plikt att stanna där för att förhindra giftblandandet." Det är det kortaste av de många svar som Ernst von Weizsäcker i sina nyss utkomna minnesanteckningar (*Erinnerungen*, Paul List Verlag, 11:80 mark) ger på frågan varför han, ehuru hatare av Hitler och nazismen, under hela den tolvåriga diktaturperioden stod i regimens tjänst. Av de tyska militärer och ämbetsmän som under de senaste åren framträtt som ett slags motståndsmän i efterhand är Weizsäcker sannolikt den mest auktoritative. Hans ställning under nazismen var hög: minister i Bern, statssekreterare (kabinettssekreterare) 1938—1943 och under utrikesministerdepartementets högste chef, ambassadör vid Vatikanen 1943—1945. Hans goda vilja kan såtillvida inte bestridas som han avskydde nazismen och dess metoder och i det längsta arbetade för fred. Den svenske ministern Richert hade uppenbarligen — det framgår

Ernst von Weizsäcker.

av vitböckerna — stort förtroende för Weizsäcker, och det samma gäller flera andra i Berlin verksamma diplomater, såsom engelsmannen Henderson, fransmannen François-Poncet och italienaren Attolico; en undersökning genom stickprov av en rad diplomatmemoarer visar att de här lämnade uppgifterna överensstämmer med eller i varje fall inte strider mot Weizäckers meddelanden.

Friherre Ernst von Weizsäcker föddes 1882 i en aristokratisk och kultiverad württembergsk familj; fadern var senare under många år kungadömet statsminister. Sonen Ernst blev sjöofficer och deltog på flaggskeppet "Friedrich der Grosse" i Skagerakslaget 31 maj 1915; roande är hans skildring av hur tyskarna först under hemfärden fick klart för sig att de var, eller ansågs vara, segrare och hur flottheaden, amiral Scheer, förklarade sig ha glidit in i bataljen utan alla taktiska överväganden — han "hade kommit därhän liksom den oskyldiga flickan till barnet". Efter kriget gick Weizsäcker in i diplomatin; politiskt var han liberal monarkist, men kände sig inte som

motståndare till Weimarrepubliken. Som deltagare i de långa avrustningskonferenserna omkring 1930 lärde han känna ett antal ledande politiker; det nazistiska hotet tog han knappast på allvar före maktövertagandet. Vid detta var Weizsäcker minister i Oslo och stannade efter någon tvekan på sin post för att sedan hastigt befordras. Några år efter krigets slut dömdes han i Nürnberg som krigsförbrytare, men blev benådad. Hans memoarer innehåller åtskilliga saksuppgifter av intresse, t. ex. om ett svenskt medlingsförsök på sommaren 1940. Det mest fängslande i boken är dock belysningen av författarens psykologi och hans moraliska dilemma.

Att Weizsäcker stannade i tjänst år 1933 är knappast överraskande. Hitlers regering omfattade konservativa politiker, och med visst fog kunde man räkna på en utveckling till moderation. De nazistiska illgärningarna vid maktövertagandet och för övrigt under lång tid framåt var han okun-

nig om eller fick han i varje fall inte reda på annat än i förmildrande versioner; liksom många tyskar i liknande ställning torde Weizsäcker ha funnit en bristande kunskap tilltalande. Men småningom framstod likväl den nya regimen för honom i sin brutalitet, sin oärlighet, sina krigiska avsikter. Men kunde han tjäna som "fikonlöv" — för att begagna von Hassells uttryck — för denna förhatliga styrelse? Sannolikt är att icke erkända och kanske inte helt medvetna motiv, såsom fruktan, nationell stolthet och tröghet, spelade in. Viktigare är att studera de erkända, alltigenom "goda" motiven och de konsekvenser som följde av tjänandet utan lojalitet.

Dessa motiv kan sammanfattas i formeln: att göra det bästa av en dålig sak. Det gällde att i fråga om enskilda personer och speciella åtgärder mildra terrorn och extremismen. Det gällde att påverka de styrandes sinnelag och åsikter. Framför allt gällde det att förhindra kriget, att när det utbrutit begränsa dess omfattning och att återställa freden — och samtidigt att förbereda Hitlerregimens undergång. Weizsäcker kunde, lika litet som andra, för sig klarlägga i vad mån det faktiska handlandet verkligen tjänade dessa motiv, inte heller i vad mån motiven i praktiken måste komma i kollision. Hjälpte man inte Hitler genom att arbeta i hans tjänst, kanske rent av genom att mildra hans metoder? Måste inte under vissa förhållanden ett arbete för freden bli ett arbete för nazismens bestånd och tvärtom? Var gick gränsen mellan förräderi mot Tyskland och (legitimt) förräderi mot Hitler? Weizäckers bok skildrar den labyrint i vilken han infördes genom sin dubbelhet — utan att han själv i allo förstätt skildringens innebörd.

Ohederlig måste man vara. Först och främst genom hyckleri. För att stanna i tjänsten — och i en så hög tjänst — var lojalitetsförklaringar nödvändiga. Såsom statssekreterare inträdde han i partiet och fick en hedersgrad inom SS; dessa tecken och uniformer betydde, skriver han, "för den icke orienterade idealisten ett synligt uttryck för hans entusiasm, för opportunisten karriär och inkomster, för fall av min typ en ofrånkomlig följd av kampen för ett äkta mål, som rättfärdigade offer". I offentliga utta-

landen måste troheten betonas. Då de tyska diplomaterna kom tillbaka från USA på våren 1942 yttrade Weizsäcker — citatet återfinns inte i hans bok: "Vi har intet annat rättesnöre än ledaren. Hans vilja är vår." Sedan åratall hade han då grubblat över hur Hitler skulle stötas, och tanken på uppror eller mord var honom förtrogen.

För att göra sin verkliga mening klar blev det nödvändigt att både skriva och tala mellan raderna. De högsta ämbetsmännen måste likaväl som de i skräck levande undersåtarna utbilda ett slags chifferspråk med dubbeltydiga meningar, tacknamn och skyddande lögn; därför behövs alldeles speciella metoder — ofta omöjliga att med säkerhet praktisera — för att bedriva källforskning i tal och brev från Hitlers Tyskland. Missförstånd var vanliga. Weizsäcker citerar offentliga tal som avsåg att varna för Hitlers politik; läsaren har svårt att i dem finna annat än lovprisande av Hitler och angrepp på hans motståndare. Vid

ett tillfälle sökte Weizsäcker varna ambassadör von Hassell, en av motståndsrörelsens ledande män — men han vågade inte tala klart, och Hassell såg enligt sina memoarer i varningen ett förräderi mot den gemensamma saken. Till främmande sändebud sökte Weizsäcker ofta i dunkla ord framföra hemliga meddelanden, men resultatet blev stundom konstigt. Fransmannen Coulonde, med vilken han inte blev nog intim för att med framgång använda denna teknik, trodde att den tyske statssekreteraren bokstavligen menade vad han sade. Till det groteska drevs spelet då Weizsäcker inför vissa sändebud tvangs att inte fälla dylika förädliska anmärkningar, därför att det tyska spionaget lyckats bryta vederbörande lands chiffer — och att tala om denna hemlighet stred mot Weizsäckers ämbetsmannaheder.

Hur arbetade då Weizsäcker och hans förtrogna — såsom amiral Canaris och general Halder — för freden? Det var genom en egendomligt kortfristig och dubbeltydig taktik. Vid de stora tjeckiska och polska kriserna sökte man lugna Hitler genom att betona västmakternas fasthet och samtidigt förmå dessa att dels dämpa sina bundsförvanter (Tjeckoslovakien respektive Polen), dels uppträda med så pass stor bestämmdhet att Hitler inte skulle våga slå till. Själva tankegången var i dessa fall rimlig, men Weizsäcker och hans vänner — som inte själva hade något större inflytande — kunde inte gärna bedöma om deras dubbelspel skulle bidra till Hitlers framgång eller tvärtom. För förräderi mot den egna regeringen ryggade man inte: Weizsäcker eggade västmakternas ambassadörer att avge bestämda deklARATIONER — som sedan kunde användas för att skrämja Hitler —, dirigerade i vissa fall de tyska sändebudens rapportgivning och lät till och med i hemlighet framföra varningar till den brittiska regeringen, så 1939 beträffande de tysk-ryska alliansförhandlingarna.

Gränsen för det rättfärdiga och det orättfärdiga förraderiet var för de agerande svår att klarlägga, det framgår bäst av ett konkret exempel. Både

Weizsäcker och Canaris ansåg sig, skriver den förstnämnde, berättigade att bedra Hitler och Ribbentrop genom att till länder som hotades av tyska angreppsplaner lämna meddelanden härom — för det fall att varningarna kom så tidigt att Hitler måste uppge angreppsplanen. Men dylika varningar var otillåtliga, om de blott bidrog att stärka motståndet i den angivna staten; "att falla den tyske soldaten i ryggen, det skulle aldrig ha fallit mig in". Bräckligheten i den privata moral som Hitlerfienderna i Hitlertjänst byggde upp framträder här i den skarpaste belysning. Ty hur kunde man bedöma om en varning skulle leda till att ett tilltänkt angrepp inställdes eller att angreppet tillbakalogs eller försvarades genom den angräpningsförbättrade beredskap?

Vid sidan av fredens bevarande eller återställande frastod Hitlers störtande som huvudmål. Stundom tänkte man sig möjligheten att direkt kombinera dessa båda syften, så framför allt vid den tjeckiska krisen i september 1938, då några generaler förberedde Hitlers omedelbara avsättande

vid ett krigsutbrott. Men sedan väl en gång krig utbrutit frastod dessa mål i realiteten som svårörliga. Ty man önskade inte att Hitler skulle stötta genom ett nederlag — man önskade över huvud av naturliga skäl inte ett tyskt nederlag. Och man var rädd för en revolt mot Hitler så länge en sådan revolt kunde uppfattas som orsak till ett nederlag. Vad man ville var en samförståndslösning utan Hitler, men med denna taktik fanns inte annat än två möjligheter: seger eller nederlag, med Hitler. Detta var under krigstiden den patriotiska motståndsrörelsens oundvikliga dilemma.

Läsningen av Weizäckers bok leder inte i första hand till kritik av mannen; vad man känner är en blandning av medlidande och olust. Bättre än kanske någon annan mot sina herrar illojal diktaturtjänare har Weizsäcker visat att även den bästa vilja förnedras i tyranniets tjänst.

HERBERT TINGSTEN